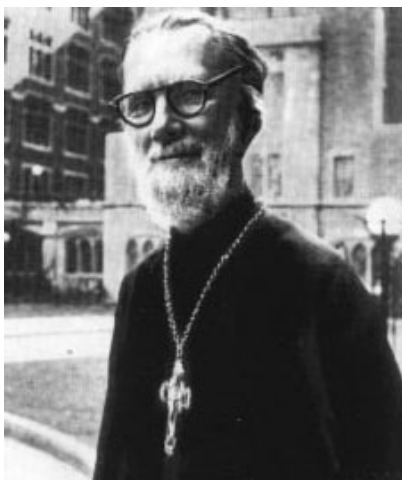

Есхатологията дълго време бе пренебрегвана от съвременното богословие. Дръзката фраза на Ернст Трьолч: „Отделът по въпросите на есхатологията в по-голямата си част е вече закрит“, бе особено характерна за цялата либерална традиция, още от времето на Просвещението. Това пренебрежение към есхатологичните въпроси не е напълно преодоляно и в съвременната мисъл. Все още в някои среди се гледа на есхатологията като на старомодна останка от отдавна забравено минало. Самата тема се отбягва или безцеремонно се отхвърля като илюзорна и неуместна. Съвременният човек не се интересува от последните събития. Това пренебрежително отношение неотдавна се подсили от появата на богословския екзистенциализъм. Екзистенциализмът сам обявява себе си за есхатологично учение. Но това е очевидна злоупотреба с понятията. Екзистенциалистичното тълкуване затваря есхатологията вътре в самия човек. Всъщност по този начин тя се разтваря в непосредствеността на личните решения. В някакъв смисъл съвременният богословски екзистенциализъм не е нищо друго, освен свежа вариация на старата пиетистка тема. В края на краищата той води до пълна деисторизация на християнската вяра. Историческите събития се засенчват от събитията във вътрешния живот. Самата Библия се използва като книга от притчи и примери. Историята не е нищо повече от една преходна рамка. Вечността може да се срещне и вкуси по всяко време. Историята престава да бъде богословски проблем.

Същевременно именно в последните няколко десетилетия глъбинната историчност на християнската вяра бе подложена на преоценка и бе препотвърдена от различните направления в съвременното богословие. Това бе важна промяна в богословското мислене. Всъщност това бе връщане към библейската вяра. Разбира се, в Библията не може да се открие разработена „философия на историята“. В Библията има обаче цялостен поглед към историята, една разгърната перспектива на времето, бягащо от „началото“ към „края“ и водено от всемогъщата воля на Бога към изпълнението на

Неговата крайна цел. Християнската вяра е преди всичко покорно свидетелство за великите Божии дела в историята, които достигат връхната си точка „в тези последни дни“, в пришествието Христово и в Неговата изкупителна победа. Следователно християнското богословие трябва да се изгражда като „богословие на историята“. Християнската вяра е основана на събития, а не на идеи. Самият Символ на вярата е историческо свидетелство за спасителните и изкупителни събития, които се схващат от вярата като велики Божии дела. Това възстановяване на историческото измерение на християнската вяра възвръща есхатологичната тематика във фокуса на богословския размисъл. И Библията, и Символът на вярата насочват към бъдещето. Според едно неотдавнашно определение античната философия не успява да се отскубне от „властта на миналото“. Категорията „бъдеще“ е твърде чужда на античната версия за историята, тя се разбира като движение в кръг с неминуемо връщане към първоначалното положение, от което започва новото повторение на събития. В противоположност на това библейският възглед се отваря към бъдещето, в което ще се разкрият и осъществят нови неща. Крайното осъществяване на Божествената цел се открива в бъдещето, отвъд което не може да продължи никакво движение на времето – едно състояние на завършеност.

Според остроумния израз на Ханс фон Балтазар „есхатологията е „окото на урагана“ в съвременното ни богословие“ (Hans Urs von Balthasar, „Eschatologie“, Fragen der Theologie heute. (Feiner, Trütsch, Böckle, Herausg.) Zürich: Köln, 1958, S. 403-421.). Наистина, в този „сложен възел“ се пресичат и заплетено се втъкават всички направления на богословската мисъл. Есхатологията не може да се разглежда като особена тема, като отделна точка на вероучението. Тя може да бъде разбрана само в цялостната перспектива на християнската вяра. Характерно за съвременната богословска мисъл е именно преоткриването на есхатологичното измерение на християнската вяра. Всички догмати на вярата имат есхатологичен подтекст. Няма общо съгласие относно „последните неща“ в съвременното богословие. По-скоро има остър сблъсък на мнения и гледни точки. Но също така налице е едно ново разширяване на перспективата.

Приносът на Емил Брунер към настоящата дискусия бе едновременно предизвикателен и градивен. Неговото богословие е богословие на надеждата и очакването, както подобава на един представител на протестантската традиция. Богословието му е вътрешно ориентирано към „последните събития“. Все пак по много от проблемите неговите виждания са ограничени от главните му богословски постулати. Неговото богословие в действителност отразява личния му опит във вярата.

Защо "Край"?

Тайната на последните неща е основана в първоначалния парадокс на Сътворението. Според Е. Брунер терминът „сътворение" в неговата библейска употреба не показва начина, по който светът всъщност е започнал да съществува, а само върховното господство на Бога. В акта на сътворението Бог създава нещо напълно различно от Себе Си, нещо „противоположно" на Себе Си. Следователно сътвореният свят има свой собствен начин на съществуване – вторичен, подчинен, зависим и все пак действителен и истински в собствената си природа. Е. Брунер се изразява ясно по този въпрос: „Светът, който не е Бог, съществува заедно с Него". По такъв начин самото съществуване на света предполага в определена степен едно самоналожено „ограничение" от страна на Бога, Негов kenosis който достига своя връх в Христовия Кръст. Бог, така да се каже, отделя място за съществуването на нещо различно. Светът е „извикан към съществуване" за една цел – да яви Божията слава.

Действително самият факт на сътворението представлява основния парадокс на християнската вяра, от който следват, или по-скоро, в който се съдържат всички останали тайни Божии. Тук обаче Е. Брунер не прави ясна разлика между самото „битие" на Бога и Неговата „воля". Божието „битие" не може просто да се „ограничи" в какъвто и да е смисъл. Ако има „ограничаване", то може да се отнася само към Неговата „воля" дотолкова, доколкото друга воля е „извикана към съществуване", воля, която би могла и въобще да не съществува. Тази „случайност" на сътворението свидетелства за абсолютната свобода на Бога. От друга страна, кулминационната точка на съзидателния kenosis ще бъде достигната само в „последните събития". Жилото на парадокса, на кеносиса, не е в съществуването на света, а във възможността да има ад. Светът би могъл да бъде послушен на Бога, както би могъл и да не бъде, и в послушанието си да служи на Бога и да явява Неговата слава. Това няма да бъде „ограничение", а разширяване на Божието величие. Напротив, адът означава противодействие и отчуждение. Но дори и в състоянието на въстание и бунт светът принадлежи на Бога. Той никога не ще избегне Божия Съд. Бог е вечен. Това е отрицателно определение. То означава само, че понятието за време е неприложимо за Неговото битие. Действително времето в този смисъл е формата на тварното съществуване. Времето е дадено от Бога. То не е несъвършен или недостатъчен начин на съществуване. Времето не е илюзорно. Временността е действителна. Времето наистина се движи необратимо напред. Но то не е просто поток, както не е и кръговрат. Не е и поредица от безразлични „времеви атоми", които могат да се схванат или определят като безпределни, без никакъв край или граница. По-скоро то е телеологичен процес, устремен вътрешно към крайната цел. Завършекът (telos) е заложен в самия замисъл на сътворението на света. Ето защо това, което става във времето, има значение – то е значимо и действително дори за Самия Бог. Историята не е сянка. В основата си тя има „метаисторична" цел. Е. Брунер не използва този термин, но силно подчертава присъщия на историята „завършек"* Безкрайна история, търкаляща се напред без предназначение и край, би била празна и безсмислена история. Разказът трябва да има край, заключение, развързка. Сюжетът трябва да се разгърне. Историята трябва да има край, в който самата тя да се „изпълни" и „завърши". От самото начало тя е била замислена да се „изпълни". Накрая никога повече няма да

има история. Времето ще се изпълни с вечност, както твърди Е. Брунер. Разбира се, в този случай Вечност означава направо Бог. Времето има смисъл само на фона на вечността, т. е. само в контекста на Божествения замисъл.

Все пак историята не е само разкритие на този първоначален и върховен замисъл. Темата на реалната история, на единствената история, която познаваме, е зададена от съществуването на греха. Е. Брунер не разглежда въпроса за произхода на греха. Той само набляга на неговата „универсалност“. Грехът в библейския смисъл на думата не е главно етическа категория. Според Е. Брунер той указва нуждата от изкупление. Двете понятия са неразривно свързани. Грехът не е първичен феномен, а разрыв, отклонение, отвръщане от началото. Същността му е отстъпление и бунт. Точно този аспект на греха се подчертава в библейския разказ за грехопадението. Е. Брунер отказва да разглежда грехопадението като действително събитие. Той само настоява, че без понятието за грехопадението основното послание на Новия Завет, т.е. благата вест за спасението, би било напълно непонятно. Изследвайки грехопадението, не можем да си задаваме въпросите „кога?“ и „как?“.

Същността на греха може да се съзре само в светлината на Христос, т. е. в светлината на Изкуплението. Човекът, такъв, какъвто се изявява в историята, е винаги грешник, за когото е невъзможно да не греши. Човекът в историята е винаги бунтовник. Е. Брунер напълно съзнава силата на злото в света и в човешката история. Той се отнася положително към кантианското понятие за радикалното зло. Становището му за греха на сатаната, като различен от човешкия грях, и за свръхличностната сатанинска сила е впечатляващо и твърде приложимо за богословско изследване, макар че неизбежно може да засегне и смути съзнанието на съвременния човек. Но основният въпрос все така остава без отговор. Грехопадението има ли характер на събитие? Логиката на Брунеровия аргумент ни принуждава да го разбираме като събитие, като връзка във веригата от събития. Иначе то би било само символ, работна хипотеза, необходима за целите на интерпретацията, но съвсем чужда на реалността. Действително, край на историята според Е. Брунер трябва да се разглежда като „събитие“, колкото и загадъчно да е то. „Началото“ също има характер на „събитие“ като първата връзка във веригата. Нещо повече, Изкуплението очевидно е „събитие“, което може да бъде точно датирано, най-важното събитие, определящо всички останали. В тази перспектива е абсолютно задължително грехопадението да се разглежда като събитие, независимо по какъв начин ще се представя или интерпретира. Така или иначе, според собственото тълкувание на Е. Брунер изкуплението и грехопадението са вътрешно свързани едно с друго.

Е. Брунер ясно различава тварността, като такава, и греха. Тварите идват от Бога, а грехът – от противоположен извор. Греховността се разкрива в събития, в греховни

действия и постъпки. Грехът всъщност е злоупотреба със силата, злоупотреба със свободата, извращение на онази свързана с отговорност свобода, която е била дарена на човека в самия акт на сътворението. Преди обаче злоупотребата да стане навик, тя е била извършена за първи път. Бунтът е имал свое начало. Тази предпоставка е в съответствие с останалото изложение на Брунер. Ако тя не се приеме, бихме изпаднали в някакъв вид метафизичен дуализъм, който самият Е. Брунер енергично отхвърля. Във всеки случай тварността и греховността не могат да се смятат за равни или да се отъждествяват. Е. Брунер е прав, като твърди, че ние трябва да започнем от средата – с благата вест за изкуплението в Христос. Но в Христос ние съзерцаваме не само нашето безнадеждно „екзистенциално затруднение“, като окаяни грешници, но преди всичко историческата обвързаност на хората с греха. Живеем в света на събитията. И само поради тази причина имаме право да гледаме напред, към „последните събития“.

В един съдбоносен момент Бог радикално е предизвикал хода на историята. Според Е. Брунер с идването на Христос самото време се е изпълнило за вярващите със свършено ново качество – „едно неизвестно досега качество на решението“. Оттогава вярващите са изправени пред една решителна възможност, сблъскват се с нея сега – в това „историческо време“. Изборът е съществен – между рая и ада. Всеки момент в историята може да се окаже решителен – за тези, които чрез Христовото предизвикателство и Откровение са призвани да взимат решения. В този смисъл според Е. Брунер „за вярата земното време е обременено с напрежението на вечността“. От хората неминуемо се изискват решения, откакто Бог Сам изявил Своето собствено решение в Христос и в Неговия Кръст и Възкресение. Означава ли това, че „вечните решения“, т. е. решенията „за вечността“, решенията, които остават навеки, трябва да се вземат в това „историческо време“? Чрез вярата в Иисус Христос – Посредникът между временното и вечното – всеки може още сега да „има дял“ във вечността. След Христос вярващите вече живеят, така да се каже, в две различни измерения, и двете във и извън пределите на „обикновеното“ време – „hoc universum tempus, sive saeculum, in quo cedunt morientes succeduntque nascentes“ („това вселенско време или век, в което отстъпват умиращите и ги заместват тези, които се раждат“ – блажени Августин, *Civ. Dei*, XV.I). С Христовото идване времето, така да се каже, се „поляризира“. По такъв начин сега то е свързано с вечността, т. е. с Бога, по двоен начин. От една страна, времето е вътрешно винаги свързано с вечния Бог като със свой Създател: Бог дава времето. От друга страна, в тези последни дни времето бе напълно преобразено от пряката и непосредствена Божия намеса в лицето на Иисус Христос. Както отбелязва самият Е. Брунер, „временността, битието във времето получава нов характер чрез своята връзка с това събитие – Иисус Христос, което е *eph' harach*** в историята, връзка с уникалността и неповторимостта на Неговия Кръст и Възкресение. Това преобразяване се оформя по парадоксален начин, който е неразбираем за мислене, водено само от разума“ (Bruner, E., *E. Eternal Hope*, Philadelphia, 1954, p. 48).

Така достигнахме до връхната точка в изложението на Е. Брунер. Неговото разбиране

за човешката съдба е строго христологично и христоцентрично. Единствено вярата в Христос дава смисъл на човешкото съществуване. Това е силното място в разсъжденията на Е. Брунер. Но в неговата христология има един съмнителен докетичен уклон, който повлиява отрицателно върху разбирането му за историята. Самият той адресира същото обвинение към традиционната христология на Църквата, заявявайки, че тя никога не е обръщала достатъчно внимание на историческия Иисус. Тук няма да анализираме, нито да опровергаваме това повърхностно обвинение. В съответствие с целта ни ще изтъкнем само, че христологията на Брунер е очевидно много повече докетична, отколкото христологията на католичното*** Предание. Отношението на Е. Брунер към историческия Иисус е крайно двусмислено. Според него Христос е историческа личност само като човек. Когато „разбулва Себе Си“, т. е. когато разкрива Своята Божественост на тези, които имат очите на вярата, Той въобще престава да бъде историческа личност. Всъщност според Е. Брунер човешкото в Христос не е нещо повече от „маска“. Истинският Христос е Божествен. За очите на вярата Христос отхвърля Своята маска, Своето „incognito“, по израза на самия Брунер. „Там, където Той разкрива Себе Си, историята изчезва и започва царството Божие. И когато разбулва Себе Си, Той вече не е историческа личност, а Син Божи, Който е от века до века“ (Brunner, E., *The Mediator*, London, 1949, p. 346). Обезпокоителен език, наистина.

Излиза, че човешката природа на Христос е само средство Той да влезе в историята или, по-точно казано – да се появи в историята. Божието отношение към историята и към човешката действителност е не повече от периферно, дори в съдбоносната тайна на боговъплъщението. Всъщност човешкото в Христос интересува Е. Брунер само като средство на Откровението, на Божественото саморазкриване. Наистина, според него Бог действително се е вкоренил в човешката природа. Но това означава само, че сега Бог призовава човека от собствената му човешка съставност, от собственото му човешко ниво. За да срещне човека, Бог трябвало да се спусне на неговото ниво. Това може да се разбира в напълно православен смисъл; това била и любима мисъл на древните св. отци. Но Е. Брунер отрича всякакво реално взаимопроникване на Божествената и човешката страна в Личността на Христос. Всъщност те не са нищо повече от „две страни“. Две природи се срещат, но между тях няма истинско единение. За вярващия Христос е само Божествен, макар и скрит под човешка маска. Неговата човешка природа е само начин Бог да влезе в историята, или по-скоро – да се яви в историята. Историята е само киноекран, на който се прожектира (отразява) Божествената „вечност“. Бог се облича в просешката роба на човек, защото иначе не би могъл да срещне човека. В личния опит на Въплътения Се няма истинско „възприемане“ на човешка действителност. Ролята на човешкото в Христос е чисто инструментална, просто една маска. По същество това е чист „докетизъм“, колкото и голямо внимание да се отделя на „историческия Иисус“. В края на краищата „историческият Иисус“ при Е. Брунер не принадлежи към областта на вярата.

Истинските решения не се вземат в плоскостта на историята, счита Е. Брунер. „Защото в нея човеците носят маски. Заради нашия „маскарад“, заради нашата греховна лъжовност Христос също, ако мога да се изразя така, трябвало да носи Своята маска, това е Неговото инкогнито" (ibid., р. 346). В акта на вярата човек сваля своята маска. Тогава в отговор Христос също отхвърля Своята маска, Своята човешка привидност и Се явява в славата Си. Според Е. Брунер вярата взривява историята. Самата вяра е „метаисторичен" акт, който преодолява историята и дори я отхвърля. Е. Брунер подчертава уникалността на Божието изкупително Откровение в Христос. За човека то означава, че предизвикателството е пълно и решаващо. Сега му е дадена уникална възможност или случай да вземе своето решение, да преодолее собствената си ограничена човешка природа и дори своята вътрешна времева ограниченост – чрез акта на вярата, който го извежда отвъд историята, дори само в надежда и упование, докато не дойде последното време (keros). Но нима в основата си човешката история е само един „маскарад"? Според категоричното становище на Е. Брунер времето само по себе си не е греховно. Защо тогава Божественото Откровение в Христос трябва да отхвърля историята? Защо историчността да е пречка за Божието себеразкриване, пречка, която трябва напълно да се отстрани?

В края на краищата пълното преобразяване на историята – новата ера, открита чрез Христовото пришествие – се състои само в новата и невиджана възможност за избор. След като несъизмеримостта на Божието Откровение с човешкия маскарад е станала очевидна, Бог все така, ако не и в по-голяма степен, пребивава извън историята. Бог може да се приближи до човека само в маска. Действителният ход на историята не се е променил нито от Божията намеса, нито от придобитата възможност за избор у човека. С изключение на избора на вярата историята е пуста и все така греховна. Вътрешната структура на историческия живот не се е повлияла от изкупителното Откровение. Въпреки това, било дадено предупреждението: Господ идва отново. Този път Той идва като Съдия, не като Изкупител, макар че съдът всъщност ще завърши и утвърди изкуплението.

Чрез вярата сега можем да различим едно „есхатологично напрежение" в самия ход на историята, макар че би било напразно и безполезно да се отдаваме на каквито и да било апокалиптични изчисления. Това напрежение съществува само на човешко ниво. Есхатологичното interim (промеждутък, пауза) е времето на решенията, които трябва да бъдат взети от човеците. Божието решение вече е взето.

Като цяло християнската история според Е. Брунер е болезнен провал, история на разпад и недоразумение. Това е една стара схема, твърдо установена в протестантската историография още от времето на Готфрид Арнолд. Първоначалната християнска общност – ecclesia, била истинска месианска общност, „носителка на новия

вечен живот и на силите на Божествения свят" според израза на Е. Брунер. Тази първоначална *ecclesia* обаче не е оцеляла поне като историческа единица, като исторически фактор. Е. Брунер признава частични и временни „пришествия“ на Царството Божие в хода на историята. Но всички тези „пришествия“ са непостоянни. Където е вярата – там е Църквата или Царството, ала скрито в продължаващия маскаррад на историята. В същината си текущата история е своего рода тест, в който на човека се задава въпрос и отговорът му се изпитва и оценява. Но продължава ли „историята на спасението“? Действа ли Бог в историята след Своето Първо пришествие, или сега, след великата намеса на Иисус Христос, тя е оставена само на човека с есхатологичното пророчество, че накрая Христос ще дойде отново?

Историята очевидно не е нищо друго освен временен и преходен етап в човешката съдба. Човекът е призван към „вечността“, а не към „историята“. Ето защо „историята“ трябва да дойде до своя завършек, до своя край. Но историята е също етап на растеж – пшеницата и плевелите израстват заедно и тяхното крайно разделяне е отложено до Деня на жътвата. Плевелите наистина растат бързо и буйно. Но и пшеницата също расте. Иначе нямаше да има възможност за никаква жътва освен на плевелите. Наистина историята узрява не само за съд, но и за крайното си осъществяване. При това Иисус Христос действа в историята и сега. Е. Брунер не зачита, пренебрегва това измерение на християнската история. Според неговото гледище християнската история е, така да се каже, „атомизирана“ (разпада се на атоми). Тя е просто поредица от човешки екзистенциални действия и, колкото и да е странно, Е. Брунер е склонен да сближава и обединява само отрицателните действия, делата на бунт и противопоставяне. Но Църквата не е съвкупност от единични действия, а „Тяло“, Тяло Христово. Христос присъства в Църквата не само като обект на вярата и познанието, но и като неин Глава. В действителност Той царува и управлява. Така се осигурява идентичността и непрекъснатостта на съществуването на Църквата през вековете. А според схващането на Е. Брунер Христос е извън историята или над нея. Той е дошъл веднъж – в миналото. И ще дойде отново – в бъдещето. Но присъства ли Той истински и сега, в настоящето, освен чрез спомена за миналото и надеждата за бъдещето, а и в „метаисторичните“ дела на вярата?

Творението според Е. Брунер има свой собствен начин на съществуване. Но то не е нещо повече от „среда“ на Божественото Откровение. То, така да се каже, трябва да бъде прозрачно за Божествената светлина и слава. И това странно ни напомня за платоническия *gnosis* на Ориген и неговите различни последователи. Цялата история се свежда до диалектика на вечно и временно. Ключовият термин на Е. Брунер е „алегория“.

Второ Пришествие

Понятието за „завършека“ – за окончателния край – е парадоксално понятие. „Краят“ принадлежи на веригата или поредицата от събития, но едновременно с това я разкъсва. Той е същевременно „събитие“ и „завършек на всички събития“. „Завършекът“ принадлежи към измерението на историята и все пак премахва цялото това измерение. Понятието за „началото“ – за първото и истинско начало – е също така парадоксално. Както пише св. Василий Велики, „началото на времето не е още време, а именно негово начало“ (Нехаем. 1.6). То е „миг“, но и повече от миг.

За бъдещето можем да говорим само чрез образи и притчи. Такъв е езикът на Свещеното Писание. Тази образност не може да се разшифрова с точност и не трябва да се разбира буквално. Но и в никакъв случай не бива просто и безцеремонно да се „демитологизира“. С това Е. Брунер е съгласен. Очакваната Parousia (Второто Христово пришествие) трябва да се разбира като „събитие“. Не е възможно да си представим какво ще е това събитие. Трудно могат да се намерят по-добри символи и образи от използваните в Библията. „Каквато и форма да има това събитие, целият му смисъл е във факта, че то ще се случи“ (Brunner, E., *Eternal Hope*, p. 138). По този въпрос християнската kerygma (проповед) решително утвърждава: „Последният изкупителен синтез има характер на събитие“. С други думи, Второто пришествие принадлежи към веригата от исторически „събития“, която то ще приключи и затвори. „Християнска вяра без очакване на Парусията е като стълба, която не води за никъде, но свършва в пустотата“. Ако надмогнем сферата на образността, ясно ще разберем факта, че към нас идва Христос. Парусията е „завръщане“, като същевременно тя е и радикална новост. „Последните събития“ са съсредоточени в Личността на Иисус Христос.

Краят ще настъпи „внезапно“. Но в някакъв смисъл той се подготвя в историята. Както счита Е. Брунер, „в историята на човека се разкриват напълно апокалиптични черти“. Тук той се отдава на метафизични спекулации. „Люлеенето на махалото става все по-бързо“. Това ускорение на времето в човешкия живот би могло да стигне до точка, от която да не може да продължи по-нататък. Историята просто внезапно ще се взриви. От друга страна, и в по-дълбок план, дисхармониите в човешкото съществуване постоянно нарастват: „Разцеплението в човешкото съзнание се разширява“. Разбира се, тези предположения имат само спомагателна и хипотетична стойност. Е. Брунер се опитва да сведе до съвременното съзнание парадоксалната идея за завършека. Тези мисли обаче отразяват неговия собствен поглед върху човешката реалност. Историята е почти готова да се взриви, тя е изпълнена и претоварена с неразгадани напрежения. Преди няколко години руският религиозен философ Владимир Ертн нарече човешката история „катастрофален прогрес“, постоянно движение към края. Но все пак завършекът трябва да дойде от горе в Парусията. Съответно той следва да бъде нещо повече от „катастрофа“ или от свойствен и вътрешен „съд“ – разкриване на свойствени противоречия и напрежения. Това ще бъде абсолютен Съд, Божи Съд.

Но какво е Съдът? Това е събитие, каквато е и Парусията. Това е последната среща между грешното човечество и Светия Бог. Преди всичко това ще бъде последно разкриване и проявяване на истинското състояние на всеки човек и на човечеството като цяло. Нищо няма да остане скрито. По този начин Съдът ще прекрати състоянието на безпорядък и неяснота, на неокончателност, според израза на Е. Брунер, която е характерна за цялата човешка история. В светлината на Христос се разкрива последното и крайно „разграничение“. Това ще бъде последният и краен призив. Накрая Божията воля трябва да се изпълни. В края на краищата Божията воля трябва да се наложи с цялата си сила. Иначе, според израза на Е. Брунер, „всеки разговор за отговорност е празен брътвеж“. Наистина човекът е надарен със свобода, но това не е свобода на безразличието. В своята същност свободата на човека е отговорност – свобода да се приеме Божията воля. „Чиста свобода“ могат да проповядват само атеисти. „От човека се очаква, на човека е поверено последващото завършване на решението, което Бог вече е взел относно него и за него“ (ibid., p. 178). Съществува само една благоприятна възможност за човека – да се подчинява; тук няма истинска дилема. Целта и предназначението на човека са определени от Бога.

Всичко това е напълно вярно. Но точно тук възниква обезпокоителният въпрос. На Страшния Съд действително ли всички хора ще приемат Божията воля? Има ли място за радикална и необратима съпротива? Може ли човешкият бунт да продължи и след Съда? Може ли сътвореното същество, надарено със свобода, да упорства в отчуждението си от Бога, както досега, за да следва своята собствена воля? Може ли подобно същество да продължи да „съществува“ в състоянието на бунт и съпротива срещу спасителната Божия воля, вън от Божията спасителна цел? Възможно ли е за човека да упорства в бунта, въпреки Божия зов? Наистина ли библейската картина на отделянето – между овците и козлите – е последната дума за крайната човешка съдба? Какво е крайното състояние на тварната „свобода“? Какво означава, че накрая Божията воля трябва да се наложи и ще възтържествува? Това са особени и тревожни въпроси. Но те не могат да бъдат избегнати. Те не са предизвикани от интелектуално любопитство. Това са „екзистенциални“ въпроси. Наистина Страшният Съд е велика тайна, която не може и не бива да се рационализира, тайна, която превъзхожда всяко знание и разбиране. Но това е тайна на нашето собствено битие, от която не можем да избягаме, дори да не сполучим да я схванем или разберем чрез силата на разума.

Е. Брунер категорично отхвърля „ужасния теологумен“ за двойно предопределение като несъвместим с библейското съзнание. В Божия творчески план не съществува вечно разграничение. Бог зове всички хора към спасение; за спасение Той ги е и сътворил. Спасението е единствената цел на Бога. Основният парадокс обаче все още не е решен. Проблемът е в това дали тази единствена Божия цел ще бъде действително завършена в цялата ѝ пълнота и изчерпателност, както се допуска и приема в теорията за

всеобщото спасение, обосноваваща се и на библейски свидетелства? Е. Брунер отхвърля учението за апокатастасис като „опасна ерес". Това е лъжовно учение. То предполага една лъжовна сигурност за човека – всички пътища водят до един и същ край, не съществува истинско напрежение, няма истинска опасност. И все пак Е. Брунер признава, че учението за опрощаващата благодат и оправданието чрез вяра логично води до идеята за всеобщото изкупление. Възможно ли е упорството на немощните твари да противостои или дори напълно да отхвърли волята на Всемогъщия Бог? Парадоксът може да бъде решен само диалектически – чрез вярата. Човекът не може да познава Бога теоретично. Той трябва да се довери на Неговата любов.

Забележително е, че Е. Брунер обсъжда целия проблем изключително в перспективата на Божията воля. Поради тази причина той пропуска самата същност на парадокса. Той просто пренебрегва човешкия аспект на проблема. Наистина „вечното проклятие" не е наложено от „разгневения Бог". Бог не е създал ада. „Проклятието" е самоналожено наказание, последицата и изводът от непокорната съпротива срещу Бога и Неговата воля. Е. Брунер допуска, че съществува реална възможност за проклятие и гибел. Опасно и погрешно е да се пренебрегва тази реална възможност. Но човек трябва да се надява, че тя никога няма да се осъществи. Самата надежда трябва да бъде реалистична и трезва. Пред нас стои алтернативата: или на Страшния Съд неверниците и неразкаяните грешници най-накрая ще откликнат на Божия зов и „свободно" ще се обърнат – това е хипотезата на св. Григорий Нисийски; или тяхното упорство просто ще бъде отхвърлено от Божието всемогъщество и те ще се спасят чрез принудата на Божията милост и воля – без тяхното собствено свободно и съзнателно съгласие. Второто решение съдържа противоречие, освен ако не разбираме „спасението" юридически и формално. Действително в съда престъпниците могат да бъдат оправдани, даже да не се разкайват и да упорстват в своите пороци. Тогава те просто избягват наказание. Но не можем да възприемаме Страшния Съд по този начин. При всички случаи „спасението" включва обръщане, включва акта на вярата. То не може да се наложи насила никому. Тогава по-убедително ли е първото решение? Разбира се, възможността за късно „обръщане" – „в единадесетия час" или дори по-късно – не може теоретично да се отхвърли, тъй като въздействието на Божията любов е безкрайно. Този шанс обаче или възможността за обръщане пред Престола на Съдията Христос, седящ в слава, не може да се разглежда *in abstracto*, като общ случай. В края на краищата въпросът за спасението, както и изборът на вяра, е личен проблем, който може да се постави (реши) само в контекста на конкретно и индивидуално битие. Спасяват се или загиват личности. И всяка отделна личност трябва да се разглежда поотделно. Основната слабост в работата на Е. Брунер е в това, че винаги говори с общи понятия. Той винаги говори за човешко състояние и никога за живи личности.

За Емил Брунер проблемът за човека по същество е проблем за греховното състояние. Той се бои от всички „онтологични" категории. Да, човекът е грешник, но преди всичко той е човек. Вярно е, че истинската висота на човешката природа се прояви само в

Христос, Който бе повече от човек и не само човек. В Христос обаче на нас се дава не само опрощение, но също и сила да бъдем или да станем чеда Божии – т.е. да бъдем това, за което сме сътворени. Разбира се, Е. Брунер признава, че вярващите могат да бъдат в общение с Бога още сега, в сегашния живот. Но след това идва смъртта. Имат ли значение тогава вярата и „битието в Христа"? Прекъсва ли смъртта общението с Христос, установено чрез вярата (и, разбира се, в тайнствата)? Вярно ли е, че човешкият живот е „битие за смърт"? Физическата смърт е граница на физическия живот. Но Е. Брунер говори за смъртта на човешката личност, на „аз"-а. Той твърди, че това е тайна, една непроницаема тайна, за която разумният човек не може да знае изобщо нищо. Но идеята за тази „смърт на личността" е не повече от едно метафизично предположение, произлизащо от определени философски предпоставки, и в никакъв случай datum (факт) от някакъв действителен или възможен опит, включително от опита на вярата. „Смъртта" на личността е само в отчуждението от Бога, но дори и в този случай тя не означава унищожаване. В известен смисъл смъртта означава разпадане на човешката личност, защото човек не е създаден, за да бъде нематериален. Телесната смърт отслабва целостта на човешката личност. Човек умира и все пак оцелява в очакване на всеобщия край. Древното учение за Общението със светиите насочва към победата на Христос: в Него чрез вярата (и тайнствата) дори мъртвите са живи и участват – макар само предвкусвайки, но напълно реално – във вечния живот. *Communio Sanctorum* е важна есхатологична тема. Емил Брунер я пренебрегва изцяло, и то неслучайно, а напълно последователно. Той говори за състоянието на смърт, а не за смъртта на конкретни личности. В идеята за безсмъртната душа може да има платонически привкус, но понятието за „неразрушимата личност" е неразделна част от Евангелието. Само в този случай е възможен всеобщ и универсален Съд, на който ще се явят всички исторически личности от всички времена и от всички народи – не като объркано множество от слаби и безполезни грешници, но като събрание на отзивчиви и отговорни личности, всяка със своите вродени и придобити отличителни черти. Смъртта е катастрофа. Но личностите оцеляват и тези, които са во Христе, продължават да живеят дори в състоянието на смърт. Вярващите не само се надяват на бъдещия живот, но те вече го живеят, макар и да са в очакване на Възкресението. За Емил Брунер, разбира се, всичко това е добре известно. Според собствения му израз вярващите „не ще умрат в небитие, но в Христос". Означава ли това, че тези, които не вярват, „умират в небитие"? И какво е „небитие" – „външната тъмнина" (което е по-вероятното) или пълно несъществуване?

Вярно е също така, че пълната цялост на личното битие, повредена и отслабена от смъртта, ще се възстанови във всеобщото Възкресение. Емил Брунер набляга на личностния характер на възкресението. „Новозаветната вяра не познава друг вечен живот, освен този на отделните личности" (*ibid.*, p. 148). Плътта няма да възкръсне. Но възкресението ще съдържа в себе си известна телесност. Всички ще възкръснат, защото възкръсна Христос. Възкресението едновременно е за живот в Христос и за Съд. Емил Брунер разглежда всеобщото Възкресение в контекста на вярата, опрощението и живота. Какво е обаче положението на онези, които не вярват, не молят за прошка и никога не са познали изкупителната Христова любов или вероятно упорито

са я отхвърляли като мит, измама, лъжа или като оскърбление за автономната личност?

Така отново се връщаме към парадокса на Съда. Тук Емил Брунер говори повече като философ, отколкото като богослов, именно защото се опитва да избегне метафизичното изследване и всички потушени въпроси се появяват пак под нова маска. Емил Брунер поставя въпроса по следния начин: как можем да помирим Божието всемогъщество с човешката свобода, или – на по-дълбоко ниво – светостта (или справедливостта) на Бога с Неговото милосърдие и любов? Това е строго метафизичен въпрос, дори когато се разисква на библейска основа. Същинският богословски проблем, от друга страна, е: какво е в Божиите очи и в перспективата на човешката съдба екзистенциалното състояние на невярващите? Същинският проблем е екзистенциален – състоянието и съдбата на отделните личности. За Емил Брунер въпросът става неясен поради първоначалния му избор набързо да обяви всички хора за грешници без истинско онтологично и екзистенциално разграничение между праведни и неправедни. Разбира се, всички подлежат на съд, но очевидно не в един и същ смисъл. Самият Емил Брунер прави разлика между тези, които са се поддали на изкушение, и тези, които са избрали да изкушават и съблазняват другите. Той знае, че е възможна съзнателна извратеност. Но не задава въпроса как отделната човешка личност може да бъде засегната в своята вътрешна и съкровена структура от съзнателна и упорита извратеност, отстъпничество и „любов към злото“. Съществува истинска разлика между слабостта и порочността, между безсилието и безбожието. Могат ли да бъдат простени всички грехове, дори непризнатите и за които няма разкаяние? Опрощение не се ли приема само със смирение и вяра? С други думи, „проклятието“ само „наказание“ в юридически смисъл ли е, или е някаква отрицателна „награда“? Или то просто е изява на онова, което е скрито – или често пъти съвсем открито и очевидно – в онези, които чрез злоупотреба със „свободата“ са избрали широкия път, водещ към геената?

В нито една книга на Емил Брунер няма глава, посветена на ада. Но адът не е „митична“ фигура на речта. Той не е и просто тъмна перспектива, която – иска ни се да се надяваме – може никога да не се осъществи. *Horribile dictu* (страшно за казване) – това е действителност, към която много човешки същества са причастни даже сега чрез собствената си воля или най-малкото чрез собствения си избор и решение, което в крайна сметка може да означава робство, често обърквано със свободата. „Адът“ е вътрешно състояние, а не физическо „място“. Той е състояние на разпадане на личността, което погрешно се счита за самоутвърждаване – с определена причина, тъй като този разпад има началото си в гордостта. Това е състояние на самоограничение, на изолация и отчуждение, на горда самота. Самият грях е „адски“, макар че е възможно да бъде счетен за рай чрез самоизмама и егоистично въобразяване. Затова грешниците избират „греха“, горделивото отношение, Прометеевата поза. Адът може да бъде идеал и човекът да се стреми към него съзнателно и упорито.

В края на краищата това е само илюзия, отклонение, насилие, грешка. Но жилото на греха е именно в отказа от божествено създадената реалност, в опита да се установи друг ред или строй, който за разлика от истинския божествен ред е пълно безредие. Човекът обаче, в своето горделиво самовъзвеличаване, може завинаги да предпочете точно него. Сега грехът е разрушен и отменен – не може да се каже, че грехът е изкупен, само личности могат да бъдат изкупени. Но не е достатъчно за човека само да признава чрез вярата делото на Божественото Изкупление – той трябва да се роди отново. Цялостната личност трябва да бъде очистена и изцелена. Опрощението трябва да се приеме и оцени свободно. То не може да се вмени, без да се осъществи делото на вярата, благодарността и любовта. Парадоксално е, но никой не може да бъде спасен единствено чрез Божията любов – на нея трябва да отговори благодарната любов на човешката личност. Наистина в хода на този земен и исторически живот винаги има абстрактна възможност за „покаяние“ и „обръщане“. Можем ли да допуснем, че тази възможност продължава и след смъртта? Емил. Брунер трудно ще приеме идеята за чистилицето. Но дори в това учение не се съдържа мисъл за радикално обръщане. В чистилицето се намират вярващи, хора с добри намерения, верни на Христос, но несъвършени в израстването и подвига. Човешката личност се създава и оформя в този живот – най-малкото тя се насочва в този живот. Проблемът за всеобщото спасение не се поставя от божествената страна, напротив – Бог иска всеки човек „да бъде спасен“ и вероятно не само за да изпълни Своята воля и да съхрани светостта Си, но и за да се завърши и освети човешкото съществуване. Но от тварна страна могат да възникнат непреодолими трудности. В края на краищата, „последното противостоене“ по-голям парадокс ли е от всяко друго противостоене и бунтуване, което всъщност е изопачавало целия порядък на творението и е пречело на делото на Изкуплението? Само ако възприемем докетичния възглед за историята и отречем възможността за крайни решения в историята, в този живот, под претекста, че е временен, можем да се изплъзнем от парадокса на последното противостоене.

Св. Григорий Нисийски е очаквал подобно всеобщо обръщане на душите в задгробния живот, когато Божията Истина се разкрие и изяви с неотразима очевидност. Точно в този пункт проличава ограничеността на елинистичната мисъл. Очевидността би могла да бъде решаващ мотив за волята, ако „грехът“ бе просто незнание. Елинистичният разум трябваше да премине през дългия и труден аскетичен опит, чрез аскетичното самоизпитание и самоконтрол, за да преодолее тази рационалистична наивност и илюзия и да открие тъмната бездна в падналите души. Само у св. Максим Исповедник, след няколко века на аскетична подготовка, намираме ново и задълбочено разбиране за апокатастасис. Порядъкът в творението в действителност напълно ще се възстанови в последните дни. Но мъртвите души ще останат все така безчувствени за самото откровение на Светлината. Божествената Светлина ще огрява всичко, но онези, които веднъж са избрали тъмнината, няма да искат, нито ще са способни да се наслаждават на вечното блаженство. Те ще останат привързани към нощната тъмнина на егоизма и просто няма да са в състояние да се радват. Те ще стоят „отвън“ – защото единението с

Бога, което е същността на спасението, предполага и изисква определено решение на волята. Човешката воля е ирационална и нейните мотиви не могат да се обясняват логически. Дори „очевидността“ може да не успее да я впечатли и да я накара да действа.

Есхатологията е царство на антиномии. Тези антиномии са вкоренени и основани в самата тайна на Сътворението. Ако Бог е пълнотата на Битието, как може нещо да съществува успоредно с Бога? Правени са много опити да се реши този парадокс или по-точно да се избегне чрез позоваване на подбудите за Сътворението, понякога в такава степен и по такъв начин, че се поставя под съмнение неограничеността и суверенитета на Бога. Но Бог твори в съвършена свобода, *ex mera liberalitate*, тоест без всякакви „достатъчни основания“. Сътворението е свободен дар на безкрайната любов. Нещо повече, в Сътворението човек е надарен с тайнствената и непостижима власт на свободното решение – и тук непостижима е по-скоро възможността за съгласие, отколкото възможността за провал и противопоставяне. Не е ли Божията воля от такова естество, че на нея просто трябва да се покорява човешката – без истинско, т. е. свободно и отговорно съгласие? Тайната е в реалността на тварната свобода. Защо е необходима тя в света, създаден и управляван от Бога, от Неговата безкрайна мъдрост и любов? За да бъде истински, човешкият отговор трябва да бъде повече от отзвук. Той трябва да бъде личен акт, едно вътрешно задължение. Във всеки случай образът на човешкия живот – и тук можем да добавим, образът и съдбата на вселената – зависи от съдействието или сблъсъка на двете воли: Божията и тварната. В света, който е Божие дело, се случват много неща, отвратителни за Бога. Но колкото и да е странно, Бог уважава човешката свобода, както е казал веднъж св. Иринеи Лионски, макар всъщност най-очевидната проява на тази свобода да е бунт и безпорядък. Имаме ли право да очакваме, че накрая човешкото непокорство ще бъде пренебрегнато, „няма да бъде уважено“ от Бога и Неговата свята воля ще се приложи без оглед на съгласието или несъгласието на човека? Няма ли това да превърне човешката история в ужасен „маскарад“? Какво е значението на тази ужасна приказка за греха, порока, бунта, ако накрая всичко ще се изглади и помири чрез проявата на Божието всемогъщество?

Съществуването на ада, тоест на пълното противене, означава, така да се каже, частичен „неуспех“ на творческия план. Но Сътворението е нещо повече от план, замисъл, модел. То е призив към съществуване, към „битие“ на живи личности. Понякога говорят за „Божествения риск“ – твърди Жан Гитон. Вероятно това е по-добър термин от *kenosis*. Наистина това е тайна, която не може да се рационализира – това е изначалната тайна на тварното съществуване.

Емил Брунер се отнася твърде сериозно към възможността за ада. За него не съществува осигуреност на „всеобщото спасение“, макар, говорейки теоретично, то да е

За последните неща и последните събития*

Написано от Протоиерей Георги Флоровски
Сряда, 13 Март 2013 23:10

възможно за всемогъщия Бог на Любовта. Но Емил Брунер все пак се надява, че ад няма да има. Бедата е там, че адът вече съществува. Неговото съществуване не зависи от Божието решение. Бог никога не изпраща никого в ада. Той е създаден от самите твари. Той е човешко творение, така да се каже, извън „порядъка на творението“.

Страшният Съд остава тайна.

Превод от английски: асист. Иван Латковски

*Публикувано в Богословска мисъл, 2000, кн. 1-4, с. 13-30. Същата статия тук е поместена на основание чл. 24, ал. 1, т. 5 от Закона за авторското право и сродните му права

* Има се предвид, че историята има своята финална цел – бел. пр.

**Еднократно – бел. пр.

***Тоест вселенското – бел. пр.{comments off}